

HERMENEVS

2^e JAARGANG, AFL. 7 — 15 MAART 1930

Menander

De persoonlijkheid van den dichter

De historische feiten uit het leven van Menander — zij zijn bekend genoeg om hier achterwege te blijven — zijn volkomen onvoldoende voor een schets van zijn persoonlijkheid. Wat ons daarvoor ten dienste staat is: zijn werk, eenige teekenende anecdoten en zijn portret.

Uit de gelaatstrekken van den te Boston bewaarden portretkop spreekt een onmiskenbare hooghartigheid, die getemperd wordt door een uitdrukking van droefgeestigheid om den mond. Suidas' lof „ὄξύς τὸν νοῦν” wordt er door bevestigd: het gelaat draagt den stempel van intellectueele superioriteit.

Van de hooghartigheid, die wij constateeren, legt een bij Gellius¹ bewaarde anecdote getuigenis af: Menander vroeg zijn fortuinlijkeren kunstbroeder Philemon, of hij zelf niet moest blozen, wanneer hij boven Menander gesteld werd. Men ziet in deze uitlating naast een sterk gevoel van eigenwaarde een zekere aristocratische gelatenheid. Er is geen bitterheid of rancune tegenover den gelukkigeren mededinger, alleen een medelijdende voornaamheid tegenover de onbevoegdheid der jury. Beide trekken zijn blijkbaar tekenend voor Menander, zoowel de lichtspottende toegeeflijkheid voor de domheid en bekrompenheid der menschen als ook de voorname hooghartigheid. Niet ten onrechte dus plaatst de traditie den jongen aristocraat in den kring van Demetrius van Phaleron, die 10 jaar lang de ongekroonde koning van Athene was, totdat liij in 307 door Demetrius Poliorcetes werd verdreven. Een anecdote over deze troonswisseling voegt een nieuwen trek toe aan het karakterbeeld. Als vriend van den Phaleriër was Menander, zooals van zelf spreekt, voor den nieuwen machthebber een weinig acceptabel personage. Wij weten dan ook uit Diogenes Laërtius², dat hij ter dood zou zijn veroordeeld, indien niet een familielid van Poliorcetes voor hem was

---

¹ Noctes Atticae XVII. 4.

² V, 79.

opgekomen en zijn redding had weten te bewerken. Op deze historische traditie berust het kostelijk tafereeltje, dat de Latijnsche fabeldichter Phaedrus ons schetst. Hij vertelt daar hoe het volk van Athene den nieuwen heerscher toejuicht en de leiders hem hun opwachting komen maken. In de achterste gelederen verschijnen ook de lieden, die zich afzijdig plachten te houden van het staatsleven, en onder hen Menander, persoonlijk onbekeud aan Demetrius, die echter zijn komedies met bewondering had gelezen :

„Gezalfd met geurig¹ olie, in lang sleepend kleet
 „Kwam hij daar aan; zijn tred was dandylike en loom.
 „Toen hem de vorst zag in het achterste gelid,
 „Riep hij: wie is die misselijke fat, die waagt
 „Om voor mijn oogen te verschijnen? — Uit zijn buurt
 „Klonk 't antwoord: die? Menander! — Hij, direct van toon
 „Veranderend: Daar is geen schooner man op aard.¹”

Men heeft beweerd, dat deze teekening van Menander op niets, anders berust dan op de traditie, dat hij een vriend was van Epicurus en de leer van Epicurus aanhing, maar naar mijn meening staat dat te bezien. Het is althans bij een jongen man uit den kring van Demetrius Phalereus volstrekt niet ondenkbaar, dat hij zich door een zekere fattigheid van uiterlijk en een ietwat weekelijke verfyndheid van manieren heeft onderscheiden.

Van een aesthetische overgevoeligheid legt ook een andere anecdote getuigenis af, die door haar huiselijkheid, oppervlakkig gezien, slecht past bij den man van de wereld, dien we bezig zijn te schetsen, maar daarom niet minder teekenend is. Athenaeus² vertelt n.l. het volgende: Menander kwam 'n keer thuis, slecht gehumeurd tengevolge van tegenslag. Glycera bracht hem een kroes melk en vroeg; hem vriendelijk die leeg te drinken. Maar hij zei „ik heb geen trek”.

¹ Fabulae V, 1, 12:

Unguento delibutus, vestitu fluens
 Veniebat gressu delicato et languido.
 Hunc ubi tyrannus vidit extremo agmine:
 „Quisnam cinaedus ille in conspectum meum
 Audet venire ?” Responderunt proximi:
 „Hic est Menander scriptor”. Mutatus statim
 „Homo” inquit, „fieri non potest formosior.”

² 585 C. Μενάνδρω τῷ ποιητῇ δυσήμερήσαντι καὶ εἰσελθόντι εἰς τὴν οἰκίαν Γλυκέρᾳ· προσενέγκασα γάλα παρεκάλει βροφῆσαι. ὁ δὲ „οὐ θέλω” εἶπεν. ἦν γὰρ ἐφεστηκυῖα γραῦς αὐτῷ. ἡ δὲ „ἀποφύσα καὶ τῷ κάτω χρωῶ.”

Want er zat een vel op. En zij: „blaas het er af en neem wat er onder is.” Is dat verhaaltje niet prachtig verzonnen om, door zijn kinderlijken griezelen voor een vd op de melk, de sensitiviteit van den dichter te schetsen? Sommigen zien hierin niet anders dan een tafereeltje uit het leven van den dichter, zonder verdere pointe. Maar Athenaeus vertelt het in een reeks van gezegden, die alle bon-mots zijn. Is het dan niet duidelijk, dat Menander hier van Glycera een lesje krijgt, de les, die hij zelf als tooneelschrijver leert: menschen en dingen niet naar het uiterlijk te beoordeelen?

In dat licht hebben wij ook zijn vriendschap voor Demetrius te zien. Want deze was een der begaafdste en veelzijdigste menschen van zijn tijd, staatsman, historicus, letterkundige en redenaar. Zijn groote leeraar, Theophrastus, was een der grondleggers van de stijlleer en een moralist van fijne psychologische opmerkingsgave, zooals zijn beroemde boekje de „Charakteres” bewijst.

Ook Menander zou Theophrastus' leerling zijn geweest. Dat beteekent zeker niet dat hij tot de peripatetische *school* behoorde en een werkzaam aandeel had in de daar systematisch bedreven studiën. Maar wel zal hij den wijsgeer hebben gehoord. En zoo niet, dan behoorde hij toch ongetwijfeld tot de intellectueele kringen, die zich voor zijn werk en dat van andere wijsgeeren interesseerden. Al leerden zij niet meer op de markt en in de gymnasia, als Socrates, hun meeningen en onderzoekingen bleven nietbinnen hetenge gebied van hun schoolterrein besloten. Zoo mogen wij ons Menander dus voorstellen als een jongen man, die het geestelijk leven van zijn tijd gretig in zich opneemt. Want Athene is in de jaren zijner jeugd nog het onbetwiste geestelijk middenpunt der Grieksche wereld. Van de volheid en nuances van dat geestelijk leven, van de centra vari het intellectueel verkeer in deze stad, van de wijze van mededeeling, kunnen wij ons moeilijk een voorstelling maken. We weten niet van cercles en salons, lezingen, voordrachten, debating-clubs, vereenigingen, literaire diners en wat men verder kan bedenken, maar wij mogen toch met alle recht vermoeden, dat dit verkeer tegelijk mondain en intellectueel geweest is.

In deze kringen speelden ook de vrouwen een zekere rol. Maar dat waren niet de echtgenooten en dochters der Atheensche burgers. De vrouwen, die er toegang hadden, behoorden tot die moeilijk definieerbare klasse der hetairai, die altijd weer door den naam Aspasia geïllustreerd wordt. Men moet zich zeker niet voorstellen, dat iedere

Atheensche hetaira een vrouw van ontwikkeling en verfijnde beschaving is geweest. Er waren vele gradaties in dezen stand en zonder twijfel gaf ook toen schoonheid en geestigheid vergoeding voor een tekort aan iijmerlijke verfijning. Ook toont ons Menander de mondaine wereld, waarvan ik spreek, meer van haar feestelijken dan van haar geestelijken kant. Immers dat was de zijde, waardoor zij met de burgerlijke maatschappij en het huisgezin het lichtst en het heftigst in conflict trad. Maar terwijl hij ons binnenleidt in het burgerlijk milieu, waar vaders hun dochters uithuwelijken en moeders bidden voor het echtelijk geluk hunner zoons, en hij ons toont, hoe deze wereld, met haar ouderwetsche begrippen van convenance en fatsoen, in botsing raakt met die andere wereld, waar de hetairai heerschen, blijft hij, gedragen door zijn menschelijke ervaring, opvallend mild in zijn oordeel over deze vrouwen: het oordeel niet van een moralist, die, omdat hij een stand uit maatschappelijk oogpunt veroordeelt, nu ook alle leden van dien stand zonder meer veroordeelt en veracht en de gebreken der maatschappelijke orde op hun zondenregister boekt, maar van een mensch, die in iederen medemensch goed en kwaad weet te onderscheiden.

Toen Menander zijn eerste comédie opvoerde, was hij even twintig jaar. Dat wijst op een vroeg rijpen geest. Was hij ook een van diegenen, bij wie het verstand zich aanvankelijk ten koste van het gemoed ontwikkelt? Hij heeft dit karakter geteekend in de figuur van Charisios in het „Scheidsgerecht”. Quintilianus¹ vertelt ons, dat men oraties, die op naam van een Charisios stonden, aan Menander toeschreef. Daarom ligt een identificatie van Menander met Charisios voor de hand. Als dus de Charisios van het „Scheidsgerecht”² zich zelf bespot als den verheven geest, die het wezen van goed en kwaad zoekt, in abstracto, zonder het leven te kennen, totdat het leven hem bij de ooren pakt en hem toont, dat de goedheid, die hij zoekt in een begripsdefinitie, in het hart der menschen woont, maar niet in het zijne, doch in het hart der jonge vrouw, die hij verstooten wilde, dan hebben wij dunkt me het recht daarin iets te voelen van een persoonlijke ervaring. De diepte van het leven heeft zich aan dezen vroeg-wijzen jongen met een schok geopenbaard. De mildheid van oordeel, die wij in zijn werk bewonderen, is niet van den aanvang af zijn eigendom geweest. Zij vond haar oorsprong in het boven geschetste, aan schrille tegenstellingen rijke leven, dat ook

¹ X, 1, 70.

² vs. 524 vgg.

zijn geestelijke eigengerechtigdheid had gevoed. Ziedaar dan Menander's mensch-wording.

„Homo sum, humani nil a me alienum puto”. Er zijn weinig antieke gezegden zoo veel geciteerd als dit. Hoe Menander dat in het Grieksch gezegd heeft, weten wij niet. Dat hij het gezegd heeft, is waarschijnlijk, want het staat in Terentius' *Heauton timorumenos*¹, een komedie, die naar een origineel van Menander bewerkt is. En als hij het niet gezegd heeft, dan is het in elk geval zeker dat hij het had kunnen zeggen.

Een opzettelijke beginselverklaring moet men daar niet in zien. Zooals die andere „levensdruppels”, die de late oudheid uit het werk van den dichter gedistilleerd heeft, krijgt ook deze nitspraak eerst kleur en klank, als men ziet, door wien en tot wien zij gezegd wordt. Zij dient den ouden Chremes, om er zijn bemoeizucht en vrijpostigheid tegen Menedemus mee te verontschuldigen. Maar dit neemt niet weg, dat men de woorden als een motto boven Menanders werk zou kunnen plaatsen, waarbij men dan het „humanum” tegelijk zakelijk en persoonlijk moet opvatten. Geen menschelijke karaktertrek, geen fout of gebrek is niet tot zekere hoogte ook de mijne; doch ook: aan ieder menschelijk wezen voel ik mij verwant. Of als men beide samenvat: voor mijn medemenschen heb ik èn begrip èn genegenheid.

Dit is Menander's *φιλανθρωπία*. In een ander aan hem toegeschreven vers vindt men haar met den humor van den blijspeldichter: „wat 'n aardig ding een mensch is, steeds als hij is een mensch”². De nobelheid van 's menschen bedoelingen en zijn bestemming tot het goede worden er erkend, maar met een sceptischen glimlach.

Want achter dit verbeelde leven van het tooneel verrijst de wereld van de daad, waar het recht van den sterkste geldt; die eerst de machten de heerlijkheid van Athene hadverwoest en nu haareeuwenoude geestesbeschaving dreigde te vernietigen. Rijkdom en aanzien, macht en eer voor den gewetenlooze, voor den bruuft, voor den ongelikten krachtsmensch. In die ontwrichte wereld zoekt het verlamdend besef van eigen onmacht en het geloof quand meme aan de waarde eener hooge geestesbeschaving zich steun in een nieuwe levenshouding: die van een ietwat weemoedig, lichtspottend en glimlachend vergoelijkend optimisme.

W. K.

¹ vs. 25.

² ὡς χάριέν ἐστ' ἄνθρωπος, ὅταν ἄνθρωπος ᾖ. (Monost. 562).

In urbem Oudewater

1.

Nunc AQUAE summas VETERIS juvat me
 Urbis insignis celebrare laudes;
 Tu tuae dulcis mihi, Musa, praesta
 Organa vocis.

2.

O, VETUS sane meritis vocatur;
 Nescit aetatem populus remotam,
 Mansit ignotus, venerandus usque,
 Conditor urbis.

3.

Urbs AQUAE perquam bene nominatur:
 Perfluunt amnes etenim, canales;
 Ac palus, stagnum, lacus undequaque
 Plurima torpent.

4.

Pervetus quamvis, celebranda vivit:
 Restitit fortis; sed eheu nefastis
 Stragibus cessit, ceciditque dira
 Obsidione.

5.

Horridum tempus fuit et nefandum . . . . .
 Civitas tandem melior revixit,
 Donec interne solida quiete
 Paceque gaudet.

6.

Crescit. Et surgunt homines potentes
 Mente, doctrina, studiis et arte;
 Hinc erunt urbi sua laus honorque
 Omne per aevum.

7.

Floret imprimis benedicta tellus
 Splendidis agris, viridique prato,
 In quibus candent pecus atque vaccae
 Gramine pingui.

8.

Lacte quae dulci fluit et salubri,
 Caseos molles generat benigne;
 Parma, nec Jutland, neque Rocqueforte
 Dant meliora.

9.

Has tibi laudes fero, valde amata,
 Quae diu perstes generosa nobis;
 Permane sospes, mea mitis hospes,
 Incolumisque.

PALAEOONTYDORUS.

De epoden van Horatius

Q. Horatius Flaccus is te Venusia in Apulie geboren in het jaar 65 v. Chr., toen Caesar aedilis curulis was en Cicero het voornemen koesterde zich het volgend jaar candidaat te stellen voor het consulaat. Zijn vader was een tamelijk welgesteld libertus, die het eerzaam ambt van „coactor”, zoiets als deurwaarder, uitoefende en zijn zoon een uitstekende opvoeding liet geven, eerst in Rome bij den „plagosus Orbilius”, later aan de Universiteit te Athene. Daar studeerde de jonge man, toen Brutus, de tyrannenmoordenaar, er de jeugd te wapen kwam roepen om de belaagde vrijheid te verdedigen. Die roepstem volgend heeft hij in 42 als tribunus militum, laten wij zeggen kolonel titulair, bij Philippi medegestreden tegen het leger der „tresviri rei publicae constituendae”, dat onder de leiding van M. Antonius een volledige overwinning behaalde. Het „relicta non bene parmula”, waarmee de dichter later (Od. II 7) dit krijgsbedrijf gedenkt, moge blague zijn ter navolging van Archilochus, Alcaeus en Anacreon en ten vermaken der overwinnaars, maar er is geen aanleiding te vermoeden, dat hij te midden der verslagenen zich door heldendaden heeft onderscheiden. Toen hij niet lang daarna in het vaderland terugkeerde, werd hij wel met rust gelaten, maar zijn vader was overleden en zijn erfgoed verbeurd verklaard, zoodat hij om te Rome in zijn levensonderhoud te voorzien dankbaar een plaats moest aanvaarden als scriba quaestorius, hoogstens adjunct-commies aan het ministerie van financiën.

In dien tijd schreef hij verbitterde hekeljamben naar het Grieksche voorbeeld van den zevendeëeuwschen Archilochus, die hij eerst omstreeks 30 v. Chr. uitgaf in een „epödön libero vereenigd met latere gedichten, die er uiterlijk mee overeenstemmen door de hoofdzakelijk jambische versmaat, waarbij een langer vers telkens door een korter gevolgd wordt.

De vierde dezer epoden is gericht tegen een gewezen slaaf, die vroeger dikwijls met de politie der „tresviri nocturni sive capitales” in aanraking was gekomen, maar het ten slofte ook tot „tribunus militum” had gebracht, en dat wel bij de winnende partij, en die thans op grond van zijn kersverschen rijkdom zich het recht der „equites” aanmatigde om in het theater, volgens de „lex Roscia Othonis” van het jaar 67, plaats te nemen in de veertien rijen onmiddellijk achter de senatores, terwijl de regeering der „tresviri r. p. c.”, dat wil zeggen Octavianus, zich ten oorlog uitrustte tegen den zeerooversstaat van S.Pompeius op Sicilië, waar veel weggevoerden slaven een toevlucht vonden.

Lupis et agnis quanta sortita obtigit
 tecum mihi discordia est,
 Hibericis peruste funibus latus
 et crura dura compede!
 Licet superbus ambules pecunia,
 fortuna non mutat genus.
 Videsne, Sacram metiente te viam
 cum bis trium ulnarum toga,
 ut ora vertat huc et huc euntium
 liberrima indignatio?

Sectus flagellis hic triumviralibus
 praeconis ad fastidium
 arat Falerni mille fundi iugera
 et Appiam mannis terit
 sedilibusque magnus in primis eques
 Othone contempto sedet.
 Quid attinet tot ora navium gravi
 rostrata duci pondere
 contra latrones atque servilem manum
 hoc, hoc tribuno militum?

Een afgrond, als gaapt tusschen wolf en lam,
 scheidt u van mij,
 gij die de sporen draagt van 't Spaansche riet,
 van slavenboei!
 Het geld, waarmee gij loopt te patsen, wijzigt
 uw afkomst niet.
 Merkt gij niet, als uw ellenlange jas
 sleept langs de straat,
 hoe zich de algemeene ergernis
 vrijmoedig uit?

Kijk hem, die met de zweep kreeg, tot de diender
 er flauw van viel!
 Nu heeft hij een kasteel met heerlijkheid,
 een hittekar.
 Nu zit hij breeduit op den eersten rang,
 gereserveerd.
 Wat helpt een heele vloot van oorlogsschepen
 met zwaar geschut
 tegen het slaven-roofnest, als *hij* 't brengt
 tot kolonel?

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

Rechtspraak bij Homerus

Wie zich op de hoogte wil stellen van de oudste instellingen, zeden en gebruiken der Indo-Europeesche volkeren, vindt in Homerus bij aandachtig lezen een rijke bron. Maar behalve door hun rijkdom aan gegevens zijn de gedichten van de Ilias en Odyssee bij uitstek van belang voor den historicus, omdat met reden verondersteld kan worden, dat de dichter de instellingen en gewoonten die hij beschrijft aan de werkelijkheid ontleend heeft. Bij hem lieten zich nog niet gelden de filosofische of theologische overwegingen, die latere auteurs er toe gebracht hebben om alles te zien en te berichten, bekeken van uit den gezichtshoek, van waaruit zij het gebeuren zagen en wilden zien.

Het woord νόμος dat in lateren tijd algemeen gebruikelijk is om „gewoonte” „wijze” en „wet” aan te duiden, wordt in die beteekenis door Homerus nog niet gebruikt. Wel komen de woorden δίκη en θέμις voor, en in een beteekenis, die nauw verwant is aan die van νόμος¹: Zij gevente kennen de „gewoonte”, het „gebruik”, dat oordeelt wat recht en billijk is; en door het meervoud θέμιστες, worden aangeduid de ongeschreven wetten, de op gewoonte en overlevering berustende rechtsnormen, de stilzwijgende afspraken van wat juist en rechtvaardig is; niet echter het complex van wetten en voorschriften, want een geformuleerd recht kende de Homerische tijd nog niet.

In het volgende zal ik thans trachten na te gaan door welke instanties deze rechtsnormen gehandhaafd werden om daarna door enkele citaten aan te toonen, als hoe belangrijk deze θέμιστες door den dichter zelf beschouwd werden.

Homerus geeft ons in zijn gedichten ergens een betrekkelijk uitvoerige, zij het ook niet op alle punten even duidelijke, beschrijving van een proces, waarin de oudsten als rechters optreden; het is in de rechtspraakscène op het schild van Achilles.² Op dit fraaie schild, dat Hephaistos op verzoek van Thetis voor haar zoon Achilles vervaardigde, beeldde hij uit twee tooneeltjes van een stad in vredes-tijd; een bruiloftsfeest en een rechtspraakscène. Deze laatste wordt door Homerus aldus beschreven:

„Maar op de vergaderplaats stond het volk dicht opeen ; daar toch was een twist verzezen, en twee mannen twistten er over het zoengeld voor een manslag.³ De een verklaarde plechtig, het den volke betoogend, dat hij alles betaald had, maar de ander ontkende iets ontvangen te hebben; en beiden wenschten een oplossing te verkrijgen op gezag van een getuige. Helpers van beide kanten ga-

¹ Voor het verschil tusschen deze twee termen vergelijkte men o. a. G. Glotz, *La solidarité de la famille*. Paris 1904 en V. Ehrenberg, *Die Rechtsidee im frühen Griechentum*, Leipzig 1921.

² II. 18, 497—508.

³ Over de bedoeling hiervan is men het niet eens. Eenigen veronderstellen dat het proces liep over de vraag of er in dit geval voor de verwanten van den doode zoengeld kon worden aangenomen, of moest worden geweigerd. Volgens anderen moesten de rechters uitmaken of het zoengeld al of niet reeds betaald was. Op dit geschilpunt kan ik hier niet verder ingaan; ik verwijs slechts naar Calhoun, *The growth of criminal law in ancient Greece*, Berkeley 1927. p. 18 v.v., de aldaar op p. 19 genoemde litteratuur en naar Homerus ed. Leaf Appendix 123—26. Bij mijn vertaling volgde ik de laatstgenoemde opvatting.

ven luide hun bijval te kennen, de herauten trachtten het volt in bedwang te houden. De oudsten zaten op gladgehouwen steenen in den gewijden kring en hielden in de handen den scepter der luidroepende herauten; daarmee stonden ze op en spraken beurtelings hun oordeel uit. En in hun midden lagen twee talenten van goud, om hem te schenken, die onder hen het rechtvaardigst oordeel uitsprak.¹”

Het is niet geheel duidelijk, hoe dit alles op het schild zou zijn afgebeeld. Maar wellicht moeten we ons de rechtspraakscène in drie gedeelten voorstellen; de eerste afbeelding stelt dan voor de beide partijen, die bezig zijn hun zaak te bepleiten, waarbij dan ieder wijst op één van de oudsten, die beide in de heilige kring zitten, die op de afbeelding zichtbaar is. De tweede afbeelding toont hoe onder het luisterende volk vrienden van beide partijen luidruchtig hun meening te kennen geven, maar door herauten tot kalmte gemaand worden. En op de laatste afbeelding ziet men dan één der oudsten opstaan om zijn meening te zeggen, terwijl hij van zijn voorganger den staf in ontvangst neemt, die elk spreker op zijn beurt krijgt, als hij het woord neemt. Op de afbeelding zijn ook de twee talenten zichtbaar, die als belooning gegeven zullen worden aan diengene onder de oudsten, die een beslissing zal voorslaan, die door allen de juiste geoordeeld wordt.

In deze passage in de Ilias zijn het dus de oudsten, die als rechters optreden.² Naast deze oudsten vinden we een enkel maal in Homeritis aanduidingen en toespelingen op de rechterlijke macht van het volk; in dit geval zal wel gewoonlijk de tenuitvoerlegging van het vonnis terstond op de uitspraak gevolgd zijn. Als voorbeeld kunnen dienen eenige regels uit de Odyssee,³ waarin Antinoos de vrees uitspreekt, dat Telemachus een volksvergadering bijeenroepen zal, die

¹ Voor de juiste interpretatie vergelijk men Leaf Appendix I 28. Elk der beide partijen betaalde dus een talent, die men zou kunnen vergelijken met het „sacramentum” der Romeinen. Zie Maine, *Ancient Law*, London 1878 p. 377. Bonner (*Class. Phil.* 1911 p. 29 v.v.) meent, dat deze twee talenten bij wijze van schadevergoeding in handen kwamen van liem, die in het proces zegevierde.

² Volgens een hypothese van Treston, die in Homerus onderscheidt tuschen de Achaeërs, die de heeren en de Pelasgers, die de onderdanen van deze zijn, worden met deze oudsten de hoofden der Pelasgische stammen aangeduid. Zie Treston, Poine, London 1923 p. 88 v.v.

³ Od. 16, 376—383. Voor verdere voorbeelden zie men Il. 3, 56—57; Od. 16, 424—430.

dan wellicht het besluit zal nemen tot verbanning van de vrijers*

Ofschoon in Homerus geen voorbeeld te vinden is van een koning, die als rechter optreedt, had men toch reeds het instituut rechter-koning kunnen afleiden uit het bestaan van deze tweeledige functie bij andere volkeren in de oudheid.¹ Maar bovendien, talrijk zijn in de Homerische gedichten de passages, waarin de rechterlijke functie van de koningen wordt aangeduid. Op hen rustte blijkbaar voornamelijk de plicht om de ongeschreven wetten te handhaven, om de stilzwijgende afspraken van recht en billijkheid, de *δέπιαρτε<*; te doen eerbiedigen en om zich bij hun uitspraken te laten leiden door vroeger genomen rechtsbeslissingen. Zeus zelf is het, die het hun heeft opgedragen.² Hij straft ook, als een persoonlijk onrecht hem aangedaan, de koningen, die hun macht misbruiken en onrechtvaardige beslissingen nemen.³ In de Ilias⁴ zendt Zeus een regenstorm over de aarde, uit toom over hen, die met verkrachting van het recht in de vergadering onjuiste rechtsbeslissingen nemen en het recht uitdrijven. Anderzijds laat hij welvaart heerschen in het land, dat een rechtvaardig bestuurder heeft. Zoo zegt Odysseus⁵, die voorgeeft een bedelaar te zijn, tot Penelope: „Waarlijk Uw roem verheft zich tot den onmetelijken hemel, evenals die van een onberispelijk koning, die godvreezend over een talrijk krachtig volk heerschend recht en wetten hooghoudt, terwijl de donkere aarde er tarwe en gerst voortbrengt, de boomen er zwaar zijn van vruchten, de schapen zich steeds vermeerderen en de zee rijkelijk visschen verschaft, alles tengevolge van zijn goed bestuur; en de volken zijn welvarend onder zijn leiding.”⁶

In het voorafgaande zagen we, dat de rechterlijke functies vervuld werden door de oudsten, door het volk, of door de koningen. Deze instanties waren het dus, die de *θέμιστες*, handhaafden.

Er rest mij thans aan te toonen, dat aan deze *θέμιστες* door den dichter zelf groote waarde werd toegekend.

¹ Zie Bonner, *Class. Phil.* 1911 p. 22, v. v.

² II. 9. 99 . . . *καί τοι Ζεύς ἐγγυάλιξε | σκήπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας*. Men zie ook II. i, 238 en *Maine* p. 4.

³ Zie Glotz, *Etudes sur l'antiquité grecque*, Paris 1906, p. 35.

⁴ II. 16, 384—389.

⁵ Od. 19, 108—115.

⁶ Finsler, (*Homer*, Leipzig 1914 I p. 208) meent, m.i. ten onrechte, dat hier niet van rechtsbeslissingen sprake is. Wellicht moet ook Od. 12, 440, waar van een man sprake is, die op de vergaderplaats vele twisten van jonge mannen beslecht, zoo worden opgevat dat hij dit doet in naam van den vorst.

In de Odyssee geeft Homerus een beschrijving van het volk der Cyclopen. Zijn bedoeling is hen voor te stellen als menschen, die op een lagen trap van ontwikkeling staan. Hij schetst hen niet als monsters of Giganten zooals elders in dit geval gebruikelijk is,¹ maar geeft de volgende schildering van hun leven:² „Bij hen zijn geen beraadslagende volksvergaderingen, noch rechtsnormen (θέμιστες), maar zij bewonen de toppen der hooge bergen in gewelfde grotten; een ieder heerscht over zijn kinderen en zijn vrouwen en zij bekommeren zich niet om elkaar.” Door het gemis der θέμιστες wil de dichter dus o.a. de afwezigheid eener hoogere beschaving aangeven. Ook elders qualificeert hij den Cycloop Polyphemus als ἀθεμίστια εἰδώς „die zich niet om rechtsnormen bekommert.”

Tenslotte zij nog gewezen op een passage in de Odyssee,³ die in dit verband zeer belangrijk is. Naar Odysseus die, zonder herkend te worden, als bedelaar in zijn eigen huis vertoeft, is door één der vrijers, Antinoos, een voetbankje geworpen. Andere vrijers keuren dit af en zeggen tot hem: „Antinoos! Waarlijk het was niet gepast dien ongelukkigen zwerver te treffen. Rampzalige! Als hij nu werkelijk eens een den hemel bewonend god is! Ook de goden toch bezoeken vaak de steden, vermomd als ver-wonende vreemdelingen, in allerlei gestalten, beschouwend de overmoed (ὑβρις) der menschen en de inachtneming der wetten (εὐνομίην)”.

In deze laatste woorden noemt de dichter dus als de beide uitersten van de menschelijke handelingen, bezien van de moreele zijde, de ὑβρις en de εὐνομίη. Als maatstaf van goed en Slecht bij hun handelingen beschouwt hij hier hun meerdere of mindere gehoorzaamheid aan de overgeleverde wetten. De ὑβρις, de overmoed die, ter bevrediging van eigen belangen en begeerten, alle andere belangen negeert, is hier voor den dichter de bron van het kwaad; zooals hij de εὐνομία, het zich buigen voor overgeleverde wetten, het inacht nemen der θέμιστες, beschouwt als de oorzaak van die handelingen, die goed en juist geoordeeld worden.

H. K.

¹ Zie Maine p. 125.

² Od. 9, 112—116; Men zie ook Herodotus IV, 106.

³ Od. 17, 483—488.

Een ontardingsverschijnsel in de oudheid

Snuffelend in Polybius trof ik een plaats, die natuurlijk niet onbekend is, immers Mommsen, *Röm. Gesch.* II p. 42, heeft daar reeds gebruik van gemaakt, maar die toch om een zekere mate van actualiteit de lezers van onzen Hermeneus misschien zal interesseeren. Bovendien is ze uitstekend geschikt om de mentaliteit, de bijna modern aandoende nuchterheid en zakelijkheid van onzen schrijver, te doen uitkomen. Polemiseerend tegen de geschiedschrijvers, die het toeval en het fatum aansprakelijk stellen voor de gemeenschappelijke handelingen en de plotselinge lotsveranderingen, die ons ieder afzonderlijk kunnen treffen, zegt Polybius:¹ „Ik wil nu omtrent dat deel uiteenzetten, in hoeverre de geschiedbeschrijving, die de zaken in haar causaal verband beziet, zulks toelaat. (2) Die gebeurtenissen, waarvan het voor een mensch onmogelijk of moeilijk is, de oorzaken te begrijpen, zou men misschien, in zijn verlegenheid, aan de godheid en het toeval kunnen toeschrijven, zooals bij voorbeeld een aanhoudende aandrang van regenbuien en stortvlagen, of weer het tegenovergestelde, van perioden wa droogte en vorst, en daardoor een vernietiging van veldvruchten, evenzeer epidemisch optredende pestziekten, waarvan het niet gemakkelijk is de oorzaak te vinden. (3) We zenden dan natuurlijk, om aan de meeningen van den grooten hoop in het gevele te komen . . . . . menschen uit, om de goden te vragen, wat we moeten zeggen of doen om te maken, dat het ons beter ga en er een einde kome aan de bestaande rampen, (4) maar van die dingen waarvan het mogelijk is de oorzaak te vinden, tengevolge waarvan en waardoor, hetgeen voorvalt, gebeurd is, het komt me voor, dat we omtrent zulke gebeurtenissen de oorzaak niet moeten schuiven op de godheid. Ik bedoel het bij voorbeeld zóó”: —en nu komt het voorbeeld, dat hem aanleiding gegeven heeft tot deze beschouwing, en hiervan wil ik zoowel den griekschen tekst als de vertaling geven, opdat men aldus de juistheid van die vertaling gemakkelijker kunne controleeren. Een commentaar is overbodig; slechts voeg ik ter verduidelijking bij, dat in de oudheid de vader het recht had, de kinderen die hem niet welgevallig waren, terstond bij de geboorte te laten dooden of te vondeling te leggen. Het stuk is geschreven in ongeveer 140—130 v. Chr. —

¹ 1. XXXVII c. 4, ed. Dind. IV p. 106 sq.

Pol. XXXVII, 4, 4: ἐπέσχεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπαιδία καὶ συλλήβδην ὀλιγανθρωπία, δι' ἣν αἱ τε πόλεις ἐξηρημώθησαν καὶ ἀφορίαν εἶναι συνέβαινε, καίπερ οὔτε πολέμων συνεχῶν ἐσχηκότων ἡμᾶς οὔτε λοιμικῶν περιστάσεων. (5) εἴ τις οὖν περὶ τούτου συνεβούλευσεν εἰς θεοὺς πέμπειν ἐρησομένους τί ποτ' ἂν ἢ λέγοντες ἢ πράττοντες πλείονες γιγνοίμεθα καὶ κάλλιον οἰκοίημεν τὰς πόλεις, ἄρ' οὐ μάταιος ἂν ἐφαίνετο, τῆς αἰτίας προφανοῦς ὑπαρχούσης καὶ τῆς διορθώσεως ἐν ἡμῖν κειμένης; (6) τῶν γὰρ ἀνθρώπων εἰς ἀλαζονείαν καὶ φιλοχρημοσύνην, ἔτι δὲ ῥαθυμίαν ἐκτετραμμένων, καὶ βουλομένων μήτε γαμεῖν μήτ' ἐὰν γήμωσι, τὰ γιγνόμενα τέκνα τρέφειν, ἀλλὰ μόλις ἐν τῶν πλειίστων ἢ δύο, χάριν τοῦ πλουσίους τούτους καταλιπεῖν καὶ σπαταλῶντας θρέψαι, ταχέως ἔλαθε τὸ κακὸν αὐξήθην. (7) καὶ γὰρ ἐνὸς ὄντος ἢ δυεῖν, εἰ τούτων τὸν μὲν πόλεμος ἢ νόσος ἐνστάσα παρείλετο, δῆλον ὡς ἀνάγκη καταλείπεσθαι τὰς οἰκίσεις ἐρήμους, καὶ καθάπερ ἐπὶ τῶν μελιττῶν τὰ σμήνη, τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ βραχὺ καὶ τὰς πόλεις ἀπο-

„In onze dagen heeft geheel Griekenland (als een soort ziekte) overvallen kinderloosheid en alles te samen genomen menschenschaarschte, waardoor de steden ontvolkt werden, en er onvruchtbaarheid heerschte, hoewel noch aanhoudende oorlogen ons in beslag genomen hebben noch epidemieën. (5) Als iemand ons nu aanried, daaromtrent naar de goden (de orakels) te zenden, om te vragen, door welke woorden of daden wij talrijker zouden kunnen worden en schooner de steden zouden kunnen bewonen, zou hij dan niet dwaas schijnen, daar de oorzaak duidelijk is en het herstel in onze hand ligt? (6) Immers daar de menschen aan praalzucht en hebzucht, en bovendien nog aan zucht tot vermaak en verstrooïing zich hebben overgegeven, en niet willen huwen, noch, als ze huwen, de kinderen die geboren worden, willen grootbrengen, maar ternauwernood ten meeste één of twee, met de bedoeling die rijk achter te laten en weelderig groot te brengen, is ongemerkt het kwaad snel toegenomen. (7) Want als er één of twee zijn, en dan een oorlog of een ziekte die opgetreden is, den éénen van dezen heeft weggenomen, dan is het duidelijk, dat noodzakelijk de woningen verlaten achterblijven, en evenals bij de bijen de zwermen, op dezelfde wijze in korten tijd ook de steden (staten), daar ze (aan menschen) gebrek hebben,

ρουμένας ἀδυνατεῖν. (8) ὑπὲρ
 ὧν οὐδὲ χρεῖα παρὰ τῶν θεῶν
 πυνθάνεσθαι πῶς ἂν ἀπολυ-
 θεΐημεν τῆς τοιαύτης βλάβης· ὁ
 γὰρ τυχὼν τῶν ἀνθρώπων ἔρεϊ
 διότι μάλιστα μὲν αὐτοὶ δι'
 αὐτῶν, μεταθέμενοι τὸν ζῆλον,
 εἰ δὲ μὴ, νόμους γράψαντες, ἵνα
 τρέφηται τὰ γιγνόμενα. (9) περὶ
 τούτων οὖν οὔτε μάντεων οὔτε
 τερατειῶν χρεῖα.

machteloos zijn. (8) Maar het is niet
 noodig daaromtrent aan de goden
 te vragen, hoe we ons van zulk een
 onheil kunnen verlossen, want de
 eerste de beste mensch zal zeggen,
 dat we dit het best kunnen doen
 door eigen toedoen, door van in-
 zicht te veranderen, en anders, door
 wetten vast te stellen, opdat het-
 geen geboren wordt, ook grootge-
 bracht worde. (9) Hiervoor hebben
 we dus noch waarzeggers noch
 goochelarijen noodig.”

Dat echter de Grieken οὐ μετέθεντο τὸν ζῆλον, en ook wetten,
 zoo ze die aangenomen hebben, geen invloed hebben gehad, blijkt
 uit het interessante verhaal van den Jager bij Dio van Prusa, onge-
 veer 250 jaar later, n.m. ± 100 n. Chr. geschreven, *or.* VII (Εὐβοϊκός)
 § 34, zie Grieksch Leesboek van U. v. Wilamowitz—Moellendorff,
 bewerkt door Dr. E. Bessem, p. 27, waar we lezen: ἐπεὶ καὶ νῦν, ἔφη,
 ὦ ἄνδρες, σχεδόν τι τὰ δύο μέρη τῆς χώρας ἡμῶν ἔρημά ἐστι δι' ἀμέλειάν
 τε καὶ ὀλιγανθρωπίαν. καὶ γὰρ πολλὰ κέκτημαι πλέθρα, ὥσπερ οἶμαι καὶ
 ἄλλος τις, οὐ μόνον ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς πεδινοῖς, ἃ εἴ τις
 ἐθέλοι γεωργεῖν, οὐ μόνον ἂν προῖκα δοίην, ἀλλὰ καὶ ἀργύριον ἠδέως
 προστελέσαιμι = „Immers ook nu, zeide hij, ligt zoowat $\frac{2}{3}$ van
 ons land” (Euboeia) „braak ten gevolge van veronachtzaming en
 menschenschaarschte. Ook ik bezit vele plethra¹, zooals, naar ik
 meen, ook menig ander, niet alleen in het gebergte, maar ook in
 de vlakte, die ik, als iemand ze zou willen bebouwen, niet alleen
 zonder vergoeding zou willen geven, maar ik zou er ook gaarne
 nog geld bij willen betalen”.

W. KOCH.

Wageningen.

¹ 1 plethron = 876 M².